

## Վ Ե Ր Զ Ա Ր Ա Ն

Հայաստանի միջնադարյան արհեստագործության հեա կապված հարցերի քննությունը կարեոր է պատմական անցյալի սոցիալանասական կյանքի աակավին անհայա կողմերը լուսարանելու աեսակեաից։ Սույն ուսումնասիրությունն աափոփում է հինդ դար աեող մի երկարաաե ժամանակահաաված՝ IX—XIV դդ., երր Հայասաանն ապրեց պատմամշակութային և անաեսական զարգացման մի շարք շրջաններ։

IX դարի II կեսից—XI դարի II կեսը, շուրջ երկու դար Հայասաանի համար անաեսական ու մշակութային րարծր վերելքի ժամանակաշրջան էր։ Երկիրը իր անաեսական հզորությամր, իրավամր, կանգնած էր Մերձավոր արեելքի զարգացած երկրների շարքում։ դեռ ավելին, նա արաաքին ջուկայում մեծ ճանաչում ուներ և մասնակից էր իր իսկ սեփական արաադրանքով։ Գրեթե երկու դար (IX դ. II կեսից մինչև XI դ. II կեսը) իր արաադրանքով աչքի էր ընկնում Հայասաանի մայրաքաղաք Դվինը, իսկ XI դարի II կեսից նրան աաաիճանարար հավասարվեց նորասաեզծ մայրաքաղաք Անին։

Երկրորդ շրջանը համեմաարար երկարաաե էր՝ XI դ. վերջերից մինչև մոնղոլների ալերիշ արշավանքը։ 1054 թ. Հայասաանում թուրք-սելջուկների ներխուժումով նախորդ դարերի ընթացքում երկրի ձեռք ըերած նվաճումներն իսպառ ընաջնվեցին։ Պաաահական չէ, քր հիշյալ ժամանակաշրջանը արձանադրված է իրրե Հայասաանի պաամության մոալ էջերից մեկը, որովհեաե անկում ապրեց արհեսաագործությունը, իսկ միջազդային աոեաուրը հասավ նվազադույնի։ Բարերախաարար, այն կարճաաե ընույթ կրեց։ Հայասաանի նախորդ դարերից կուաակված անաեսական կարողությունը րարծր էր այնքանով, որ քաղաքական աոաջին իսկ նպասաավոր հնարավորությունը վերսկսվեց անաեսական ու մշակութային այն աննախընթաց թաիչքը, որն ընդհաա-

վեց միայն 1236 թ. մոնղոլների արշավանքի հեաեանքով։

Նոր վերելքի պայմաններում Անին և՛ Արեւելքի, և՛ Արեւուաքի աոեարական հարարերությունների հիմնական կենարոնն էր, թեե Դվինը չէր կորցրել իր վաղեմի դերը։ Հնագիաական նյութերն ալսոր հասաաում են, որ վերջինս հաակաես XII—XIII դդ. զարգացման րարծր աաաիճանի վրա էր կանգնած, իսկ որոշ ընադավառներում՝ խեցեղենի արաադրության մեջ, մնաց անզուգական։

Հայասաանի անաեսության անկմանն ու սւմայացմանը XIII դ. վերջում XIV դ. նպասաեց մոնղոլական քուվոր ցեղերի արշավանքը։ Բայց, ինչպես երեում է հնագիաական նյութի քննությունից, Հայասաանի մի ջարք քաղաքներում և ամրոցներում կյանքը շրնդհաավեց։ Տեղական ազնրվականությունը, աոաջնորդվելով նոր ժամանակներում աիրող ճաշակով, սաեղծեցին, այնուհեաե զարգացրին մի մշակույթ, որն, անշուշա, իր մակարդակով անհամեմաաելի էր նախորդ դարերի հարուա ու րազմարովանդակ նյութական կուլաուրային։

Ներկա աշխաաանքը գրված է վերը հիշաաակված հնավայրերի նյութերի հիման վրա և նվիրված է միջնադարյան արհեսաաներից խեցեգործության մասնաճյուղը հանդիսացող՝ հախճապակուն։

Միջնադարյան Հայասաանի հախճապակու ուսումնասիրությունը վեր հանեց ժամանակի աոաջադիմության հեա անոթների կրած արաաքին ձեափոխություններն ու աեխնուղիական այն րուրը հնարները, որ կիրառելի էին արաադրության մեջ։ Այդ սկզբունքին հեաեելով, նկաաելի են հեաեյալ օրինաշափությունները։

IX—X դդ. Մերձավոր արեելքում, այդ թվում և Հայասաանում լայն աարածում ունեին անոթները սպիաակ ու կորալաի ջնարակով, ինչպես

նաև ոսկեգույն ջնարակի տարրեր երանգներով (դարչնագույն, կարմրավուն, խաչաարդեո ու կանաչավուն) հարդարելու հնարները Անոթների հիմնական ձևերը եղել են մեծ ու միջին չափերի թասերը:

Մեկ-երկու դար անց, արհեստագործության ընդհանուր վերելքի պայմաններում (XII—XIII դդ.) հայ վտրպեաները, շարունակելով իրենց նախորդների լավագույն ավանդույթներն ու աշխատանքանակները, շատ գեպքերում յուրացնելով հարևան ժողովուրդների վարպետության գաղտնիքները, առավել զարգացրին այդ տեխնիկան, բաղադրան դարձնելով նաև հարդարման եղանակները:

XII—XIII դարերը համարվում են Հայաստանի և Մերձավոր արևելքի խեցեգործության վերելքի շրջանը: Ինչպես ցույց են առնում հախճապակու քանակական ավյալները, հախճապակին IX—X դդ. սահմանափակ էր և, հավանաբար, մաշելի մեծ մասամբ ունեւոր խտվին. XII—XIII դդ. հախճապակու կիրառական անհրաժեշտությունը մեծանում է. հեակարար, արհեստների ընդհանուր զարգացման հեա, ընդլայնվում է նաև արտադրության այդ ճյուղը: Ընդհանուր պտհանշարկից ելնելով, խեցեգործ վարպեաներն էլ անցնում են մասսայական արտադրության՝ կիրառվում են աեխնոլոգիական էժանագին հնարներ, շատ դեպքերում կավե աամանները կորցնում են իրենց անհաաականությունը, որովհեաև զարդարանքը դառնում է պարզ: Մեծ փոփոխություններ են կրում անոթների ձևվերը: Եթե IX—X դդ. կիրառելի էին միայն թասերի որոշակի ձևեր, ապա XII—XIII դդ. հանդես են դալիս փարչերը, սափորները, գավաթները, պնակները և այլ տիպի աոարկաներ:

Ջարդաձևերի տարրեր ղուգորղումներով խեցեգործներն սաանում էին բարդ մոտիվներ, մետաղային օբսիդների նոր համաշափություններով մեղմ ու խիտ երանդներ, որոնց համաաեղությունը դույների ու զարդի մի դեղեցիկ ներդաշնակություն էր սաեղծում, ընութադրելով հայ վարպեաի նրրին ու բարձր ճաշակը:

Հախճապակյա իրերի տեխնոլոգիական հրնարներից դատ, ոճարանական վերլուծությամբ

պարզվեցին նաև հախճապակու զարդացման ասաիճանակտն փուլերը, աարեր խմրերի ժամանակագրական կապը և, ի վերջո, արտաքին աոետրի մղումով հայկական քաղաքները թափանցած հախճապակին, որով և բացահայտվում են երկրի աոետրական կապերը:

Դվինը աոետրական կապերով հաղորդակից էր Պարտավի, Շեմախիի, Դերենդի, ապա հաղարների երկրի հետ: Մեկ այլ ճանապարհով կապվում էր Տփղիսի վրայով դեպի Սև ծով, Արևմուտքում՝ Անիի հեա, ուր ճանապարհները երկճյուղվում էին՝ մեկը գնում էր Կարին, Տրապիղոն, մյուսը՝ դեպի հարավ: Դվինը մեկ այլ ճանապարհով կապվում էր նաև Նախիջևանի և Թավրիգի հետ: Մուկաղղասին հիշաաակում է Դվինում պոյություն ունեցող Անվո (Բաբ Անի), Տփղիսի (Թիֆլիս) և Քայդարի դոները, որոնք համապատասխանում էին վերոհիշյալ ճանապարհների ուղություններին:

IX—X դդ. Հայաստանը Դվինից դեպի հարավ Քուֆա և Բասրա քաղաքների միջոցով կապվում էր Պարսկաստանի ու Հնդկաստանի հետ: Մի ճանապարհ էլ Դվինից գնում էր դեպի Մոսուլ, Դամասկոս, Եգիպտոս:

XII—XIII դդ. Հայաստանի համար էական նշանակություն են ձեռք բերում մահմեդական աշխարհի հեա տնաեսական ու աոետրական կապերը: Բնական է. որ այդ ճանապարհները պիաի անցնեին արարական ամիրայությունների հողերով Մարաղա, Ուրմիա, Աալմասա, հոյ, Բերկերի, Արճեշ, Խաթ, Բաղեշ, Արծն, Նփրկերտ քաղաքներով:

XIII դ. վերջում XIV դ., ժամանակի պահանջարկով, այդ ուղիները փոխաղրվեցին դեպի հարավ՝ Թավրիղից Աև ծով՝ հոյ—Արճեշ—Մանաղկերա—Մուշ—էրղրում քաղաքներով: Անշուշտ, կային նաև Հայաստանը Միջին Ասիայի ու Մերձվորդյան երկրների հեա կապող ճանապարհներ, քանի որ հախճապակու ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ մոնղոլական աշխարհակալության մեշ մանող հիշյալ երկրների հետ Հայաստանը սերտ շփման մեշ էր դանվում:

<sup>1</sup> Ա. Ն. Տեր-Ղևոնդյան, նշվ. աշխ., էշ 246:

<sup>2</sup> Նույն տեղում, էշ 243: